

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

ZSUPOS ZOLTÁN

AZ ERDÉLYI ARANYMOSÓ CIGÁNYOK 1783-AS ÖSSZEÍRÁSA

Az erdélyi cigányokról az elmúlt századok utazói, történetírói többször említést tettek, kiemelve néhány érdekességet, sajátosságot. A XV–XVI. századtól egyre nagyobb tömegben bevándorló cigányok száma Erdélyben a XVIII. század végén 35–40 000 fő között mozgott. Különböző foglalkozásokat űzve nagyobb csoportokban vándoroltak, egy részük pedig a városok és falvak szélén letelepülve élt. Fő foglalkozásaik között említik a kovács- és lakatosmesterséget, a lókupecséget, a teknővájást és az aranymosást, de van köztük rostakészítő, csizmadia, vályogvető, ritkán napszámos vagy mezőgazdasági dolgozó is.

Az aranymosókról KÖVÁRY László leírását idézhetjük, aki az arany kinyerésének ősi módját örökítette meg: „Folyóink, patakaink nagy része, kisebb nagyobb mértékben aranyat hordanak, melyek rendszeren fővényszem nagyságúak. . . Ezen aranypor felszedésére eleitől fogva gondja volt hazánknak; sőt úgy látszik minél közelebb megyünk a bányászat gyermekkorához, a bányászat ezen ágát annál virágzóbbnak találjuk. Régi könyveinkben az összes cigánynép, mint aranymosásból élő jellemeztetik. S tiszta adatait látjuk, mikép az uratlan aranymosó cigányság 1747-től 1832-ig jogszerűen külön vajdaság alatt állott.

Sőt a háládatlan kenyérkeresetre nem csak egyes cigány családok, hanem egész faluk, helységek támaszkodtak. . . Egyébiránt az egész aranymosáshoz nem kell valami mély tudomány. Az aranyász főleg vízáradások után kimegy folyója partjára, hosszú asztalát úgy állítja fel, hogy egyik vége magasra álljon a földtől, a másik vége pedig majd a földön feküdjék; az így állított asztalra pokróczot terít; elöveszi kapáját, kosarába fővényt vesz fel a folyó partjáról, azt asztalára tölti; s addig tölti reá a vizet, míg a fővényt lemossa. E sisiphusi munkát így folytatja egész nap. Mikor kedve kerekedik meglátni szerencséjét, pokróczát kimossa: s ekkor fővényt vas-, réz-, és arany-porot kap. Ezt elöl nyitott szájú választó-teknőjébe teszi, s azt addig rázogatja, míg legelőbb kieregel a fővény, utána a vas-, utána a rézpor s legvégül ott marad néhány szem arany. Ezt aztán választóvízzel összefogja, s illető aranyváltójához viszi beváltás végett, mert okvetlen be kell adniok.”¹

Az európai országok, de az egykori Magyar Királyság részei közül is Erdély nyújtott a cigányok számára viszonylag biztonságos megélhetést. Egyrészt azért, mert ezen a több etnikum által lakott területen türelmesebbek voltak az újonnan érkezőkkel szemben. A másik ok, hogy itt a földrajzi és gazdasági körülmények kényszerítő hatása és a cigányok életmódja nagyrészt egybeesett. Ez azt jelenti, hogy a kevés és túlnyomóan gyenge minőségű szántóföldhöz képest a lakosság száma nagy volt, viszont a hegyeket és völgyeket

¹ KÖVÁRY László 1853. 174–175.

dús erdőtakaró borította, valamint itt fekszik Európa ásványkincsekben egyik leggazdagabb területe. A folyók, patakok vizének aranytartalmú hordaléka – melyet ősidők óta kitermeltek – a cigányok számára ideális foglalkozás, az aranymosás üzését tették lehetővé, aminek révén megőrizhették hagyományos életformájukat, közösségeiket. Az Erdélyi uralkodók megjelenésüktől fogva törvényekkel védték őket.

Az alábbiakban a rájuk vonatkozó XVIII. századi adatokat kívánjuk röviden összefoglalni.

Egy 1737-es összeírás 13 csoportban sorolja fel az erdélyi aranymosó cigányokat. Mindegyik élén vajda állott, majd a családfők névsorát olvashatjuk. A végén említették az újabb jövevényeket és az elszökötteket. 509 családfő neve szerepel, ami 6 jövevényel gyarapodott, így csoportonként átlag 40 család volt. A legkisebb csoport 28, a legnagyobb 56 családból állt. Jelentős mértéket öltött a csoportból történő kiválások száma, ahol összesen 121 nevet soroltak fel. Tehát eltávozásuk előtt átlagban közel 50 család alkotott egy csoportot. A kiváltak a Magyar Királyság területére, a Bánátba, Máramarosba, a Székelyföldre és különböző földesúri birtokokra távoztak.²

Mária Terézia intézkedést tett a nemesfémkincs kitermelésének növelésére – az 1747. évi bányatörvényekkel –, melynek meg is lett az eredménye.³

TRÓCSÁNYI Zsolt foglalta össze az aranymosó cigányok igazgatásának 1747-es átszervezésére vonatkozó adatokat. Az aranymosó cigányok fővajdáját, Johann Georg Khnallt háromévi próbaidőre kinevezték az erdélyi aranymosó cigányok provisorául. 14 csoportba voltak beosztva, mindegyik élén a vajda állt. A provisorának kellett felkutatni a csoportokból kiváltakat, visszaszerzésük után ő osztotta be őket a csoportokhoz. Mivel a csoportokba olyanok is felvették magukat, akik faeszközök készítéséből éltek – a beadandó aranyport az igazi aranymosó cigányoktól vették meg készpénzért –, a rendelkezés szerint az aranymosáshoz jól értők közé kellett beosztani őket, hogy megtanulják ezt a munkát. Gondoskodott arról, hogy évente mindnyájan megjelenjenek a főaranyváltó-hivatalnál tartott összeíráson. Többször ellenőrizte az aranymosók munkáját, ha kellett megvédte őket a földesurakkal szemben. Ő jelölte ki az aranymosó helyeket, ha azok közelsége miatt a cigányok között vita támadt. A kisebb ügyekben maga döntött, a fontosabbakban a bányabíróshoz kellett utasítani őket. Bűneseteikről jelentést kellett tennie az országos bányabíróságnak.⁴

Mindennapi életükre vetnek fényt a XVIII. század közepéről származó iratok. Egy kihallgatás során az egyik falu lakói és vezetői elmondták, hogy tavasszal 30–40 sátorral nagyszámú aranymosó cigány érkezett településük határára, igen sok lóval és sertéssel. A falusiaknak az aranymosás ellen semmi kifogásuk nem volt, de a cigányok már három hete ott tartózkodtak, ezért féltették határukat a nagyszámú állattól. A település vezetői elmentek hozzájuk, hogy vajdájukkal vagy az öreg cigányok közül valakivel beszéljenek. A vajdát nem találták ott, de a csoport átköltözött a szomszédos határra. Egy másik tanú szerint nem ilyen békésen oldódott meg az ügy, hanem összegyűlt a falu lakossága, rájuk rontottak és kiűzték őket.

Ha tudomást szerzett róla, igyekezett a fiscus visszaszerezni az elszökötteket. Ilyenkor a tanúk sokaságát hallgatták ki. A válaszokból kiderül, hogy az aranymosó cigányok időnként mosott arannyal, máskor készpénzzel adóztak a fiscusnak. Többen a pestis,

² Magyar Országos Levéltár, Erdélyi Fiscális Levéltár VI/c. szekrény Fasc. 1–3.

³ MÁRKUS Dezső (szerk.) 1900. 396–409; SZENTKIRÁLYI Zsigmond 1841. 42.

⁴ TRÓCSÁNYI Zsolt 1962. 502–503.

valamint az éhség miatt távoztak el csoportjuktól, és vándoroltak oda, ahol bővebben volt gabona. Megesett, hogy a vajda keménysége, szigorúsága miatt az egész csoport szét-széledt, és földesurakhoz szegődtek. Akadt, aki nem bírta a nehéz aranyosó munkát, és könnyebb életet akart keresni. Más azért távozott, mert olyan emberhez szegődött, akinek nem kellett adózni. Olykor gyilkosság miatt kényszerültek menekülésre, ilyen esetben valamelyik földesúrtól kértek védelmet szolgálataikért cserébe. Néha a családfő – családját hátrahagyva – távozott el a csoporttól, és máshol újra megnősülve élte tovább életét.

A szökevényekre vonatkozó adatok nyilván hiányosak, hiszen nem minden szökés vált ismertté. Ha a kihallgatások során konkrét szökött személyre kérdeztek rá, azt elő is sorolták, de ha általánosságban érdeklődtek, ritkán kaptak újabb adatokat. Sokszor 10, 20, olykor 40 évvel azelőtt elszökötteket, és azok leszármazottjait kutatták fel. Nem csak a cigányoknál, hanem más szökött jobbágyoknál is bevett szokás volt ebben az időben a gyakori hely- és névváltoztatás. Megtörtént, hogy az elszökött családban minden fiú más-más nevet vett fel, vagy ha nyomukra akadtak, a szülők egyszerűen halottnak mondták a valóságban élő gyermekeiket.

Időnként egy-egy nagyobb csoport vált el a többitől, és máshol folytatta tovább foglalkozását. Például 1776-ban Máramarosban említették az aranyosás céljából Erdélyből bevándorolt cigányokat. A 23 családból álló csoport tagjait azonban az őket pártfogás alá vevő földesurak jobbágyi kötelezettségekkel is terhelték, így az aranyosással csak részben foglalkozhattak. Hogy minél kevesebb arany vesszen kárba, a kincstár kénytelen volt újabb 23, kizárólag az aranyosással foglalkozó cigány családot szerződtetni.⁵

Mária Terézia 1771-es újabb rendelete továbbfejlesztette a már említett korábit. Továbbra is kiváltságban részesítette a főfoglalkozásként aranyosást űző cigányokat és másokat, akiknek megélhetése főleg ebből származott. Róluk évről-évre megújított anyakönyvet fektettek fel. Azok az aranyosók azonban, akiknek más volt a főfoglalkozásuk, nem élveztek adómentességet.⁶

Az erdélyi aranyosó cigányok itt közreadott 1783-as összeírása az általunk ismeretek közül az egyetlen, amely a megyéken, vidékeken, székeken belül településenként névszerint sorolja fel a családfők vagy özvegyük és fiúgyermekük nevét.⁷ Erdély 378 településéről 1686 családfőt, 50 özvegyasszonyt és 738 fiúgyermeket jegyeztek fel. Legtöbben az Erdély Eldorádójának nevezett Erdélyi Érchegeység területén éltek Hunyad- és Alsó-Fehér vármegyében. Hunyad vármegyében volt az összeírt települések 12,4, Alsó-Fehér vármegyében 7,4, együtt közel 20%-a, a családfők és az özvegyek 14,8, illetve 10, együtt 24,4%-a, a fiúgyermek 15,3, illetve 10, együtt 25,3%-a, tehát összességében az összeírtak 15, illetve 10%-a, vagyis egynegyed része. A sorrendben utánuk következő Medgyesszék és Fogaras vidéke területén volt az összeírt települések 6,6, illetve 6,1, összesen 12,7%-a, az összeírt személyek 6,2, illetve 6,5, vagyis 12,7%-a.

A cigányok névsorát áttekintve látható, hogy neveiket a vándorlásuk közben érintett, valamint a környezetükben élő etnikumok határozták meg, döntő részük román, magyar és szász eredetű. A nevek leírásánál hűen követtem az eredeti összeírásban szereplőt, még akkor is, ha azokat nyilvánvalóan tévesen jegyezték fel. A hibák abból származhattak, hogy az összeírás írója valószínűleg német volt, így nem ismerte pontosan neveket. Ezenkívül gyakori a kereszt és a családnév felcserélése.

⁵ SCHMIDT László 1899. 277–279.

⁶ I. TÓTH Zoltán 1951. 78.

⁷ Magyar Országos Levéltár, Erdélyi Fiscális Levéltár VI/c. szekrény Fasc. 1–3.

A települések nevét hasonlóképpen betűhíven közlöm. A munka végén az említés sorrendjében található a településeknek az összeírásban említett neve után az egykori magyar, román, és ha volt, német elnevezése, végül pedig a mai hivatalos neve. Azonosításukat Ernst WAGNER,⁸ Zaránd és Közép-Szolnok Vármegye településeinek esetében Joannes LIPSZKY⁹ munkája alapján végeztem el.

Végül néhány megjegyzést szeretnék tenni.

Johann Heinrich SCHWICKER az erdélyi cigányoknak három kategóriáját különböztette meg: a) letelepültek vagy újparasztok, b) vándor vagy sátoros cigányok, c) fiskális cigányok. A fiskális cigányokról azt a megállapítást tette, hogy főleg aranyosók. Ismertette az aranyosó cigányok kiváltságait, majd közölte a fiscális cigányok 1781. évi összeírásának fontosabb adatait.¹⁰ Ezeket vette át Helmut WILSDORF, de már teljesen azonosítva őket az Erdélyben található aranyégyszögben működő aranyosókkal.¹¹ Noha a fiskális cigányok valóban foglalkoztak aranyosással, nem teljesen azonosak a Fiscus aranyégyszögben dolgozó aranyosó cigányaival. A fiskális cigányokról 1781-ből közölt adatok körülbelül megegyeznek az eredeti összeírásban szereplőkkel, ezek pontosítására nem térek ki. Azt azonban feltétlenül meg kell említeni, hogy nem csak az aranyégyszög területére vonatkoznak ezek az adatok, hanem kiterjednek Küküllő megye, Torda megye, Beszterce vidéke, Marosszék, Udvarhelyszék, Aranyosszék, Kőhalomszék, Szabenzék, Újgyházszék, Szerdahelyszék és a Barcaság területére is.

A cigányok körében a kiváltságokkal rendelkező aranyosás az egyik legtekintélyesebb foglalkozásnak számított. Más részről a bányászok között az aranyosók a társadalmi ranglétra legalsó fokán álltak. Fárasztó és nehéz munkájuk jövedelme a létfenntartáshoz csak szűkösen volt elég. Ugyanakkor a mélyművelésű bányák kimerülése idején az egyszerű eszközökkel végzett aranyosás biztosította, hogy a kincstárnak ez a fontos jövedelemforrása el ne apadjon.¹²

⁸ WAGNER, Ernst 1977.

⁹ LIPSZKY, Joannes 1806., 1808.

¹⁰ SCHWICKER, Johann Heinrich 1883. 71.

¹¹ WILSDORF, Helmut 1984. 165–166.

¹² Az erdélyi aranyosó cigányokra vonatkozó iratok feldolgozását 1985-ben kezdtem meg az MTA–Soros Foundation támogatásával. Munkámat kezdettől fogva segíti Trócsányi Zsolt főlevéltáros úr, aki tudásával, gazdag tapasztalataival az összeolvasásban is segítségemre volt, amiért itt mondok köszönetet. Az Adattárban az eredeti szövegben előforduló „s” hangot jelölő jelet nyomdatechnikai okból az f jel jelöli.